

Reformáció és unitarizmus.

Az évről-évre megismétlődő reformációi ünnepek, amelyek megrendezésében csekély, vagy éppenséggel semmi részünk sincs, mind határozottabb formában vetik fel a kérdést, hogy van-e nekünk, unitáriusoknak helyünk az ünneplők között? Van-e történelmi jussunk a közös eredet és közös áldozat révén felekezeti méltóságunknak megfelelő részt kérni a protestáns világ e nevezetes lelki megmozdulásából? Esetlegesség-e, vagy történelmi tény az unitarizmus protestánsága, jövő és eltűnő koreszmék csalfa játéka-e, vagy olyan valóság, amelyet elvitatni vagy letagadni nem lehet? Van-e tehát közünk a reformációhoz s ha van döngessünk-e kaput s falat, vagy szerény hangtalansággal, esetleg kérezkedő tekintettel sompolyogjunk az ünneplő tömeg közé, vagy sértődött önérzettel álljunk félre, mint akiket szándékosan kifelejtettek a hivatalos istából? Olyan kérdések ezek, amelyek határozott és nyílt állásfoglalásra kényszerítenek.

Az állásfoglaláshoz tárgyilagos történelmi tájékozódásra, illetőleg áttekintésre van szükségünk, különösen a reformáció és unitarizmus viszonyaival kapcsolatban. A túloldalán sokan vannak, akik tagadják a kettő közötti szerves viszonyt s azt igyekeznek bizonyítani, hogy az unitarizmus a reformációnak csak amolyan mostoha gyermeke. Megtűrt, vagy kényszerből befogadott jövevény, akit csak becikkelyezett törvények erőszakoltak a protestántizmus nagy családjába. Alapítója, Dávid Ferenc, egy-Isten-hitével s gáttalan újításával visszahozhatatlanul kiszakadt a nagy reformátorok köréből. Ő valóban nem is reformátor, hanem „megszállott” újító. Ezzel ellentétben, oldalunkról többen hangoztatják, hogy az unitarizmus, mely lelki strukturájánál fogva a tiszta jézusi világot testesíti meg, eleve tagad minden közösséget azzal a reformációval, amely a predesztinációs hitelveket, következményeiben a nagytőkés társa-

dalmi rendet, általában egy csonkán maradt protestáns világot hozott létre. Tagadhatatlan, hogy a két ellentétes felfogás között végighúzódik egy arany-középut és sokan vannak, akik ezen járnak. Vannak, akik az ellentétek szintézisét keresve a reformáció színekében tisztán látják az azonos lényegét s az elütő színeket, mert inkább csak erről van szó a reformáció és unitarizmus viszonyában. Látják, hogy a kettő közötti viszony szerves viszony. *Az unitarizmus gyümölcse a reformáció fájának; eredménye és jövőthordozó prófécúája.* Mondanom sem kell, hogy mi az utóbbi táborral tartunk. Megfontolt álláspontunkat a reformáció lényegének felmérésével és átfogó magyarázatával próbáljuk alátámasztani.

Mi a reformáció? Egy kép, mely a szemlélő tudása, lelki beállítottsága, életfelfogása és felekezeti hovatartozandósága szerint eltérő fogalmakat nyújt. Szükséges tehát egy tág horizontú kitekintéssel átfogni a különböző nézőpontokat, hogy a kép megítélésénél a tárgyilagos igazsághoz jussunk. Az elfogulatlanság nemcsak kötelesség, de unitárius örökség is.

A katolikus egyház a reformációt a kereszténység testében egy végzetes és áthidalhatatlan *szakadásnak* minősíti, amely kivajudta az „eretnek” világot. Végzetesebb szakadás, mint az első, a keleti schizma. Szerinte a reformáció egy krátertűz, melynek félelmetes kirobbanását mérhetetlen mélységek detonációi követték s ezeknek hatása csakhamar jelentkező nemcsak a részekre szakadt keresztény világban, hanem a felekezetek által megosztott nemzeti életben is. Az arany-középkor, az egy-akol és egy-pásztor világmegváltó gondolata odalett, mint az álom a ráánkvirradó viharos hajnalban. Az igazság kedvéért jegyezzük meg, hogy a reformáció, mint történeti tény és eredmény a kereszténység életében inkább hasonlított a tisztító tűzhöz, mint kráter-lánghoz. A harmincéves háborúk és társai, a sok könny és vér, a máglyatűzek és inkvizíciók alig írhatók egyedül a reformáció számlájának a terhére. A felekezetekre szakadt nemzeti élet sem vádolhatja a reformációt, hiszen tőle kapta az első felébresztő lökést, akár csipkerózsika álmat, akár a tudatos nemzetköziség kódósító álmát aludta. A reformáció felekezetekre osztotta ugyan a nemzetet, de a nemzeti hovatartozandóságot a nyelv és vér szavával írta és fonta körül s megóvta azt azoktól a végzetes belső meghasonlások-

tól, amelyek pl. a legkatolikusabb, tehát egy-felekezeti Spanyolországban polgárháboruként dúltak.

Lutheránusok és kálvinisták a reformációt egyház-újításnak, egyházjavításnak tekintik. Makkai Sándor szerint a reformáció „az egyház helyreállításáért harcolt”. Mert a helyreállított egyházhoz „vannak kötve Isten ígéretei és vigasztalásai s rajta kívül bűnbocsánatot és üdvösséget nem nyerhetünk”. Nyilvánvaló, hogy ez a reformáció a keresztény lelki közösségeknek csak a külső kereteit érintette, a belső lényeghez, a dogmákba burkolt hit világához csupán kis mértékben, vagy egyáltalán nem nyult. Innen van az az általános felfogás, hogy „félúton megállott”. A döntő lépés csak az unitarizmus megérkezésével tétetett meg.

Az unitarizmus a reformációt hitújításnak nevezi; a régi igazságok új felfedezésének az értelmében. A hitújítás tehát nem egy csapongó fantázia zavaros szüleménye, nem okos kitalálás, nem beteges feltünési vágy, nem megszállottság, amint ezt itt-ott Dávid Ferencről is, rólung is szívesen és előszeretettel megállapítják, hanem valamely régi, betemetett igazságnak a boldog felfedezése. Mert mi más az új, mint régi igazságnak új arculata. Dávid Ferenc a szakadatlan útkeresés küzdelmében áttörte magát a dogmák évezredes acél-falán s felfedezte a tiszta, hamisítatlan jézusi kereszténységet. Felfedezte, hogy e kereszténységnek központi gondolata a tökéletesedés. Isten a maga képére és hasonlatosságára teremtette az embert, Jézus parancsba foglalta, hogy legyünk tökéletesek, mint a mi mennyei Atyánk tökéletes. Dávid Ferenc megdöbbenve látta, hogy miképpen homályosított el évszázadok folyamán ez az igaz tudomány. A múltból a jövő képét látta kibontakozni s hitet tett az örök reformáció gondolata mellett. Szakadatlanul meg kell újulnunk, ha úgy tetszik igazulnunk, hogy az emberi eltévelyedések ködös árnyát magunkról lerázva lelkünkön az Evangélium emberideáljának, Jézusnak a tiszta tanítása lengjen át. Küzdenünk kell a külső és belső megcsontosodás ellen, különben megalvad bennünk a forrón áramló vér, halott-halovány lesz a teremtő lélek. A reformáció csak félmunkái végez s talán zsákutcába jut, ha csak az egyház testét, csak az intézményt próbálja megigazítani, de a hitet nem. Új tömlőbe új bor kíváncsítik. A reformáció

tehát nem egy lezárt isteni kijelentés, nem egy lezárt történelmi korszak, külső dolgokra vonatkozva, hanem *örök élő, örök magatartás*. Nem egy folyamat, mely Lutherrel megkezdődik és Kálvinnal véget ér, hanem az evangéliumi szellemnek, a tökéletesedésnek az örök alkalmazása. S ez egyképpen vonatkozik az egyház életére és a lélek világára.

A fentiekből láthatjuk, hogy a reformáció az unitarizmusban elmélyül, kiteljesedik, önmagára lel. A külsőről a belső lényeg felé fordul s örök létezésének okára magyarázatot kap. Így állván a dolog, egyetlen pillanatig sem kételkedhetünk abban, hogy a reformáció és az unitarizmus között szerves, sőt bensőséges kapcsolat áll fenn. S e kapcsolat bensőséges mivolta még tisztábban kidomborodik, ha a reformáció legsarkalatosabb tételét; a tekintély kérdését kissé tüzetesen megvizsgáljuk.

Vitán felül áll, hogy teológiai és hitelvi szempontból a reformáció gerinc-gondolatát a tekintély alapjának kérdése képezte. Nem tévesztendő össze a „tekintély alapja“ a „tekintély helyével“. Martineau, a neves unitárius teológus vallásbölcseleti rendszerében a tekintély helyét kutatja s véli felfedezni „Isten sejtelmes hangjában“ (still small voice); a morális lelkiismeretben. A reformáció viszont a tekintély alapjával foglalkozik. Kérdése ez: min nyugszik a tekintély? A tisztánlátás kedvéért az egyes felekezetek álláspontjával külön-külön foglalkozunk. Mint megelőzőleg, itt is az összehasonlító módszert alkalmazzuk.

A tekintély alapja lehet egy könyv, hagyomány, személy, belső megvilágosodás, mely rendszerint isteni sugallatokból ered.

A katolikus egyház a tekintély alapjául a Bibliát, annak latin fordítását, a Vulgatát és a hagyományt veszi. Bibliája, mely nem teljesen azonos a protestánsokéval, a kulcsok halmán, hagyománya az egyetemes, öcumenikus zsinatok határozmányain nyugszik. A Bibliát és a hagyományt vaskövetkezetességgel csálhatatlannak nyilatkoztatja ki. Míndezekből egyetlen iottát, vagy pontocskát sem lehet kérdésbe venni. Aki ilyesmit kísérel meg az engedetlen, eretnek, szakadár. Érdekes, hogy a ráció e kolosszális alkotmányát a kérdező ész nem közelítheti meg. Csak hinni lehet és feltétlen

engedelmeskedni annak, ami egyszer lefektetett. Az egyház gondoskodik arról is, hogy a tekintély alapjait a klérus tagjai, vagyis csalhatatlan személyek magyarázzák.

A reformációban meglazul s kissé elbizonytalanodik a tekintély alapjainak szerkezeti vas-következetessége. A tekintély központja a Biblia. De fölmerül a kérdés, hogy a Szentkönyv minden része egyenlő értékű-e? Maga Luther „bibliát“ fedez fel a Bibliában. Az ő zsinórmértéke a hit által való üdvözülés. Szerinte tehát minden olyan bibliai rész, mely e teológiai gondolathoz vezet, nagyobb tekintéllyel esik a latba. Így a Jakab apostol levele, mely a „jócselekedetek dicsőítése“ az ő megfogalmazásában ál- vagy „szalma“ levél. Viszont a negyedik Evngéliumot a szinoptikusok fölé helyezi s a római levelet a legnagyobb bibliai könyvnek tekinti. Luther álláspontját tömören és modernül úgy fejezhetnők ki, hogy Krisztus a koronája és mértéke a kijelentésnek. A benne való hit a tekintély alapja.

Kálvin felfogása látszatra egyetemesebb, következetesebb a Lutherénél. Ő a szószerinti ihletés vagy „tollbamonadás“ alapján áll s a Biblia minden egyes könyvét egyenlő értékűnek veszi. Üdvtana, mely a bűnbeesés és megváltás két nagy teológiai gondolatán épül fel, szükségessé teszi, hogy a tekintély alapját épp annyira megtalálja a teremtés-mondásban, mint az Evngéliumokban.

Nyilvánvaló, hogy úgy Luther, mint Kálvin a tekintély alapját szubjektív módon ítéli meg. A tekintély alapja belső mozzanatoktól függ. Felvetődik a kérdés, hogy miképpen válik a belső külsővé, a szubjektív objektívvé? A katolikus egyház biztosította a külső tekintély alapját a csalhatatlan zsinati határozmányok által kialakult hagyományban. Az ortodox protestántizmus nem ismerte el ilyen értelemben a hagyományokat, bár „hiszekegy“-e ma már azonos a niceai zsinat hitvallásával, tehát mutatkozik benne némi visszakanyarodási hajlandóság. A biblia magyaráztát sem bízta csalhatatlan tekintélyekre, kik hatalommal szólhatnak, hanem „esendő emberekre“. Hittfelfogása szerint ugyanis az ember nagyon „esendő“. Van azonban egy mindig jelenvaló, objektív hatalom, mely a belsőt külsővé bővíti s ez nem más, mint a „testimonium Spiritus Sancti“, vagyis a Szentlélek tanusko-

dása. Szerinte az Ige szól a gyülekezetnek vagy egyénekhez a Lélek tanuskodása által és pedig tekintéllyel. Ilyenformán mindent az Ige mértéke, tehát kettős tekintélye alá helyez.

Ha a reformáció szemszögéből nézzük a dolgot, katolikus és ortodox protestáns álláspont között alig találunk haladást, hacsak azt nem vesszük tekintetbe, hogy az utóbbi a Szentkönyvet a keresztény világ közkincsévé tette s ezáltal bizonyos mértékig megengedte, hogy ki-ki maga kutassa és találja meg a tekintély alapját s főleg nem az uralkodás (impero), hanem a hit (credo) jegyében.

Az unitárius vallás a Bibliában és a józan észben látja a tekintély alapját. A Biblia a világ szentkönyveinek egyike, merthiszen minden nagy világ-vallásnak megvan a maga bibliája. A Biblia nem rendkívüli módon, hanem természetes úton jött létre, mint bármely más emberi alkotás. Amikor a „természetes“ szót használjuk nem értjük azt, hogy Isten nélkül, mert hitünk szerint az ő tudta nélkül egyetlen hajszálunk sem görbülhet meg fejünkön. A Bibliát mi egy könyvnek fogjuk fel, holott valójában az egy vallás-erkölcsi irodalom tárháza. Keletkezése évezredek fog át, tartalma magába öleli mindazt, amit egy nép a legalacsonyabb fejlődési foktól a jézusi magasságokig megélt s legjobbjai által megörökített. Van benne béke és háború, gazdagság és szegénység, — születés, házasság, halál, — öröm, szomorúság, — derűs ifjúság, átkozott öregség, — otthon, templom, zsinagóga, — pásztor-élet, földműves-élet, — próza, költemény, életrajz és történelem, mítosz, zsoltár és imádság, bölcs közmondások és csodálatos példabeszédek, óda, elégia, epistola és velőtrázó látomások, gyermek-áldozás, vérébösszű, fölemelő prófécia és megbocsátó szeretet, mindez és még annyi más, ami gazdagon kitölt több évezredes életet. A Biblia nőtt az idővel. Részai nem egyforma értékűek. Ha kezdedbe veszed ezt a csodálatos emberi alkotást s belefeledkezel, tüstént felfedezheted, hogy a Bírák vagy Józsué könyvének az Istene sokkal alacsonyabb rendű, mint a Mózes Istene, a Mózesé még eltörpül a prófétáké mellett s azoké mérhetetlen távolságban áll Jézus mennyei Atyjától. Fejlődés észlelhető nemcsak a vallási, hanem az erkölcsi világrendben is, amelyet maga Jézus tudatosított először, mondván: „Hallottátok, hogy megmondattok a

régieknek... Én pedig azt mondom néktek, stb.“ „A szemek szemért“ vallás-erkölcsi világától hosszú az út a „Hegyi beszéd“-ig s nem döbbsenhet meg senkit, ha útközben alacsony emberi indulatokkal telített istenek, csúnya látképek, kalandorok és rablók keresztezik útját. Az út végén azonban sok kellemetlensége feloldódik abban a tudatban és tapasztalatban, hogy haladás közben fokozatosan szebb képeket látott s jobb benyomásokat szerzett. Az isteni tökéletességű mű fogalmát így váltja fel a tökéletesedés útját mutató emberi alkotás, mely közvetlenül Jézusig vezet. Van, aki a tekintélyt *az isteni műben látja*, van, aki *abban a reményben*, amelyet a Biblia csillant meg a tökéletesedés felé haladó emberben. *Mi unitáriusok a bibliai fejlődés reménységét zárjuk a szívünkbe.* Ez a tekintély egyik alapja. Ehhez kezeskedik a józan eszünk.

A józan ész lényege abban áll, hogy a fizikai és lelki világ dolgait és jelenségeit a maguk valóságában, természetességében fogja fel. A rendkívülieket, természetfelettiakat, amiket közönségesen *csodáknak* nevezünk, a maguk értékére szállítja le, vagy a naív képzelet világába utalja. Csodák léteznek, de csak abban az értelemben, hogy az élet maga is egy nagy csoda; a mérhetetlen életformáknak, hitnek, erénynek, hősiességnek és szeretetnek sokszínű csodája. Ilyen értelemben magyarázhatók az evangéliumi csodák is. Nem a csodák azok, amik hitet adnak, hanem a hit teremti csodákat. Így volt ez Jézus idejében és így van ez ma is. Erről tanuszkodnak a hősök, szentek és mártírok életei.

A józan ész, mint saját fegyverünket, gyakran szegezték ellenünk, mondván, hogy hideg észokoskodáson alapszik a mi hitünk. Ebből csak annyi igaz, hogy időnkint az unitárizmus is erős racionalista befolyás alá került, de csak akkor, amikor ez általános kor-jelenség volt, így pl. a XIX. században, a többi félremagyarázás vagy félreértés. Dávid Ferencet Ravasz László pietizmusra hajló szemmel hideg észokoskodónak jellemzi, holott az igazság az, hogy Dávid Ferencről, a mártír-halált vállaló hőstől, emberileg szólva, mi sem állott távolabb, mint a rideg észokoskodás. A mártír nem mérlegel matematikai mérlegen. Dávid Ferencnek egyetlen bűne az volt, hogy a hitét józan ésszel felfogható érvekkel meg tudta

magyarázni. Más szóval öntudatos és nem bigótt misztikummal telített hitet vallott. S még valami. Az, hogy a hitében egészen a jézusi alapokig ment vissza. Jézus pedig a fizikai és lelki világ dolgait és jelenségeit a legtermészetesebb uton és módon fogta fel. Csak a későbbi századok kódósították el az ő tiszta emberi hitét és alakját, így pl. Niceában, amikor halála után 325 évvel szótöbbséggel istenné emelték.

Magunk is gyakran találkozunk olyan megjegyzésekkel, amelyek azt célozzák, hogy vallásunk „*túl észszerű*”, holott csak arról van szó, hogy az egyszerű, mert világos és természetes. Hogy a vallásban, mint jelenségben mennyi a racionális és mennyi az irracionális elem, nem tartozik a jelen tárgykörünkhez megmagyarázni. Annyi azonban bizonyos, hogy a „credo quia absurdum” elvén hinni lehet naív boldogság, lehet reményteljes üdvösség, de nem lehet keresztigkisérő öntudatos hit.

A józan ész szubjektív valóság, s mint ilyen, a belső tekintély alapja, miképpen válik vagy válhatik a külső tekintély alapjává? Erre meglepően könnyű a felelet, mert minden külső a belsőből keletkezett. Egyetlen gondolat-rendszer vagy intézmény sem ereszkedett le az égből kész-egészen, hanem az emberi öntudatban megfogant, teremtődött, fejlődött az idők folyamán. A vallásban az objektív tekintély egyéni, belső meglátásokból tevődött össze. A római katolikus egyház „*csalhatatlan hagyománya*”, a protestáns teológia „*isteni kijelentése*”, a „*Szentlélek tanuskodása*”, mind-mind emberi meglátások, történelmi öntudatok munkáinak az eredménye. A dogmák, az „*ex cathedra*” kijelentések szintűgy belső tekintélyre vezethetők vissza. Jól emlékszünk még, hogy a tridentin zsinaton, ahol a katolikus egyház dogmáit végkép megformulálták, Szent Tamás „*Summa teológiája*” is ott feküdt a Biblia mellett, jeléül annak, hogy a belső tekintély külsővé szélesedett. Kérdés azonban, hogy ez a tekintély mennyiben csalhatatlan és örök időre szóló. Mert mi nem tudjuk elhinni, hogy Isten pont Szent Tamást, vagy a zsinatok fő korifeusait választotta ki, hogy a tekintély alapját egyszer s mindenkorra lefektessék. A tudományban és művészetben kérdéseinkkel mindig a legfőbb tekintélyhez fordulunk. Előttünk, unitáriusok előtt, mindig érthetetlen marad az a keresztény

igyekezet, amely nem az Evangéliumok Jézusánál, hanem a zsinati határozatokban keresi és találja meg a legfőbb tekintély alapját. Dávid Ferenc Jézushoz ment vissza, mi őt követjük.

Jézus a belső tekintélyt hangsúlyozta. „A betű megöl, a lélek az, ami megelevenít”. A lélek hordozója; az ember ura a szombatnak, ura a hagyománynak és nem rabszolgája, mert nem az ember van ezekért, hanem ezek vannak őéréte. A hagyomány alap, de nem lehet korlát, az egyház nevelő és nem uralkodó intézmény. Neveli az egész embert s az ember érzi és vállalja az örök parancsnak a tökéletesedésnek minden terhét és gyönyörűségét. Ez viszont az örök reformáció gondolatához vezet, mert amint Jézus mondja, csak „a tiszta szívek látják meg Istent”. Ugyancsak ő mondotta, hogy „A test lámpása a szem. Ha azért a te szemed tiszta, a te egész tested világos lesz. Ha pedig a te szemed gonosz, a te egész tested sötét lesz. *Ha azért a benned lévő világosság sötétség; mekkora akkor a sötétség?*“

A reformáció, mely szikraként pattant ki Luther forró, lázadó lelkéből, sokkal mélyebbről, az Evangélium jézusi világából indult el s az unitárizmuson keresztül oda tért vissza. Egy teljes kört írt le. Előbb az intézményt, a külső tekintélyt rázta meg, később a hitet próbálta jézusi őseredetiségében megújítani. Az unitárizmus annyira szerves és kiegészítő, kiteljesítő része a reformációnak, mint a kör bármelyik szelete a körnek. Joggal követelhet részt a reformációi ünnepek megrendezéséből.

Függeléként még csak annyit, hogy mondanivalóimat nem a szakköröknek, hanem az átlag érdeklődő olvasó közönségnek írtam. A nagyhorderejű teológiai kérdéseket inkább a laikus ember szemszögéből néztem s a célnak megfelelően röviden fogalmaztam meg. Ha némi hézagosság mutatkozik, azt e tárgykörbe vágó következő dolgozataimban ki fogom pótolni.

Simén Dániel

Unitárius életesmények.

Az élet a legtökéletesebb jelenség. Lényegének megfejtésével legtöbbet foglalkozott a tudomány, de nem tudott messzibb jutni az egyes életjelenségek megfigyelésénél s e megfigyelésekből vont következtetéseknél. Egy azonban bizonyos s ez az, hogy az élet örökös kibontakozásban, fejlődésben van s ennek rendjén a tökéletesedés útvonalán halad. E *tökéletesedő fejlődés* hozta létre az életjelenségek különböző fokozatait, melyek között legmagasabban állnak a szellemi, még pedig az ember szellemi életének jelenségei (az állatok világában is megfigyelhetők bizonyos szellemi életjelenségek!) Ezért azt mondjuk, hogy a földön az életformációk között a legmagasabb fokozatot az ember szellemi és lelki élete mutatja.

Amióta a Darwin-Lamarck fajelméletét módosította, illetve kiegészítette a Daquéz típuselmélete, azóta tudjuk, hogy a természetes kiválasztódás csak a különböző típusok tökéletesedését hozta létre, de nem önálló, külön fajok keletkezését, mert pl. a madár őstípusából szükségszerűen kellett a tökéletesedő fejlődés rendjén százezer, sőt tán millió éveken át madárnak és nem gyíknak kialakulni. Az a tökéletesedő fejlődés, amit az élet kiteljesedésének tekintetében látunk, megfigyelhetünk a típusoknál, észrevehető az ember szellemi-lelki életének kialakulásában is. Más fokozatot mutat a kőkorszak barlanglakó emberének lelki élete és mást a mai kultúrember differenciált szellemi-lelki világa.

A természet növény- és állatvilágában az élet tökéletesedő fejlődése mindig a típus elérhető leg**tökéletesebb** formája felé tör. Ugyanezt a jelenséget észlelhetjük az ember szellemi, lelki világában is. Az ember számára is az idő végtelen távolságában adva van az elérhető legmagasabb, legtökéletesebb szellemi, lelki forma s az egész kultúrfejlődés tulajdon-